

Mondialisering, groei en ongelijkheid

Antwoord aan Hans Visser en Robert Went

De interessante beschouwingen van de economen Hans Visser en Robert Went naar aanleiding van mijn *AST*-artikel 'Mondialisering en de mondiale welvaarts kloof' worden nog interessanter als ze direct achter elkaar worden gelezen. Er blijkt weer eens uit hoe verschillend er over het vraagstuk van globalisering – is globalisering goed of slecht, leidt ze tot meer of minder welvaart, meer of minder ongelijkheid? – kan worden gedacht, ook als daarbij wetenschappelijke argumenten in stelling worden gebracht.

Visser is, zoals al uit de titel van zijn bijdrage blijkt, vierkant vóór globalisering, zij het 'onder voorwaarden'. Want globalisering betekent modernisering en liberalisering, en daarmee niet alleen economische vooruitgang maar ook 'meer bewegingsvrijheid en zelfbeschikking'. Went daarentegen verklaart zich volledig solidair met de anti-globalisten, die van hem anders-globalisten moeten heten. Globalisering definieert hij als een nieuw stadium van het kapitalisme dat vanaf het midden van de jaren zeventig ruim baan gaf aan een ongebreidelde internationalisering van handel, productie en financieel kapitaal en dat resulteerde in de huidige 'neoliberale wereldwonderde'.

Dergelijke contraire standpunten zijn vaker gehoord. In mijn artikel nam ik van beide posities afstand en probeerde ik de polariserende tegenstelling waarin de debatten over globalisering zo vaak verzanden te boven te komen. Op grond van een analyse van inkomensgegevens over een groot aantal landen in de periode 1950-1998 concludeerde ik, kort gezegd, dat 1) de mondiale inkomensongelijkheid in deze periode verder toenam; 2) deze toename niet continu was, en in de tweede helft van periode niet sterker dan in de eerste helft; 3) de ontwikkelingen in de mondiale ongelijkheid de resultante vormen van zeer uiteenlopende regionale ontwikkelingen, met als opvallendste polaire trends vanaf eind jaren zeventig de sterke economische groei in China en de verarming in Afrika ten Zuiden van de Sahara; 4) de uiteenlopende regionale en nationale ontwikkelingen niet duidelijk correleren met de mate waarin regio's en landen sinds de jaren zeventig (verder) geïnte

greerd zijn geraakt in de wereldeconomie, zoals afgemeten aan de instroom van buitenlandse bedrijfsinvesteringen; en 5) de economische ontwikkeling per land wel duidelijk samenhangt met politieke condities, c.q. de mate waarin de centrale staat een gewelds- en belastingmonopolie weet te handhaven en regulerende en controlerende functies uitoefent.

Visser noch Went gaat gedetailleerd op deze conclusies in, al voert met name de laatste enige bedenkingen aan (ik kom daar nog op terug). Beiden hebben in mijn stuk aanleiding gezien om een eigen gedachtengang te volgen en ik voel mij op mijn beurt ook niet geroepen hun prikkelende, maar deels aanvechtbare stellingen punt voor punt te bespreken. Wel wil ik, om te beginnen, proberen de vooringenomenheden die mijns inziens in hun visies besloten liggen bloot te leggen door nog eens in te gaan op de vraag wat wel en niet onder mondialisering – de term die ik verkies boven het anglicisme ‘globalisering’ – kan worden begrepen.

Nogmaals mondialisering

Het containerbegrip mondialisering (zoals Went het terecht noemt) wordt er niet helderder op door het, zoals Visser doet, vast te knopen aan het nog algemenere en vagere ‘modernisering’. Dat laatste begrip dient meestal als codewoord voor vooruitgang en zo wordt het door Visser ook gebruikt. Maar als we mondialisering heel ruim definiëren als de uitbreiding en intensivering van netwerken van onderlinge afhankelijkheid tussen mensen over grote geografische afstanden, dan is er geen reden dat proces gelijk te stellen aan vooruitgang. Mondialisering zou niet hebben plaatsgevonden als er geen mensen waren geweest die er voordelen in zagen, maar het proces heeft ook altijd slachtoffers gekend. ‘The misery of suffering from globalisation is nothing compared to the misery of being bypassed by globalisation,’ zo parafraseert Visser Joan Robinson. Dat gold niet voor bijvoorbeeld slaven die van het ene naar het andere continent versleept werden, of voor de oorspronkelijke bewoners van Amerika of Australië. Voor de huidige tijd gaat de stelling alleen al niet op omdat geen enkele mensengroep meer ‘door de mondialisering gepasseerd’ wordt, dat wil zeggen volledig onafhankelijk van wereldwijde bindingen kan voortbestaan.

Van mondialisering als langetermijnproces is geen beginpunt aan te geven (vgl. Mennell 1990). Zelf opperde ik om het begin te leggen bij Columbus’ ‘ontdekking van Amerika’, maar dat is niet meer dan een moment in een geschiedenis die veel verder teruggaat – uiteindelijk tot de tijd dat men

sen zich vanuit Afrika over het aardoppervlak begonnen te verspreiden en zich vervolgens langzamerhand in grotere samenlevingsverbanden gingen organiseren (Clark 1997). Van daar naar de mondialisering vanaf de laatste decennia van de twintigste eeuw is een grote stap, maar deze kan toch goed begrepen worden als nieuwe fase in dat voortgaande proces op de zeer lange termijn.

Het is in elk geval te simpel om, zoals Visser, de recente mondialiseringsbeweging te zien als ‘niets anders’ dan ‘een hervatting van een beweging die vanaf het midden van de negentiende eeuw tot 1914’ plaatsvond. Behalve dat transnationale ondernemingen als motor van mondialisering nu veel belangrijker zijn dan in de negentiende eeuw (Went wijst hierop), is er een groot verschil in de politieke constellatie: toen behelsde de mondialisering onder meer uitbreiding en intensivering van koloniale overheersing die gepaard ging met uitbreiding van de interne en externe macht van Europese nationale staten, nu vindt zij plaats in een postkoloniale wereld waarin staatsfuncties verzwakken (vgl. Hanagan 2000). Dat de mondialisering in het interbellum werd ‘teruggedraaid’, zoals Visser het formuleert, gaat alleen op als we dat proces uitsluitend afmeten aan economische criteria, zoals de verhouding tussen internationale handel en nationale productie, niet als we andere veranderingen erbij betrekken, zoals de ontwikkeling van transport- en wapensystemen, de verbreiding van media van langeafstandscommunicatie en, in verband daarmee, de opkomst van een internationale massacultuur. Opnieuw, mondialisering in brede zin kan heel goed samengaan met stagnatie of achteruitgang in bijvoorbeeld het reële inkomen per hoofd van een land, een regio of de wereld als geheel.

Wents opsomming van kenmerken van globalisering sinds de jaren zeventig spoort in hoge mate met de redenen die ik gaf om van mondialisering-in-specifieke-zin te spreken: liberalisering van markten, afbraak van handelsbarrières, deregulering van het internationale geld- en kapitaalverkeer, versnelde groei van internationale kapitaalstromen (Wilterdink 2002: 208). Net als hij meen ik dat er goede argumenten zijn om van een nieuwe fase in de ontwikkeling van de wereldeconomie of (wat mij betreft) het wereldkapitalisme te spreken. Maar onze benaderingen verschillen op enkele essentiële punten. Went plaatst de recente ontwikkeling niet in een langetermijnperspectief, behalve dan misschien het perspectief van een voortdurend expanderend kapitalisme. Hoewel hij in dit stuk nauwelijks ingaat op de vraag naar de verklaring van de mondialiseringsprocessen sinds de jaren zeventig, suggereert hij dat het gaat om een neoliberal project (de ‘Washington consensus’) gericht op het veiligstellen en versterken van kapitalisti

sche belangen die indruisen tegen de belangen van de meerderheid van de wereldbevolking. Dat is, meen ik, maar een deel van de verklaring. De mondialisering sinds de jaren zeventig behelsde het samengaan en in elkaar grijpen van verschillende ontwikkelingen die niet één gemeenschappelijke oorzaak hebben. Technologische vernieuwingen – de ‘ICT-revolutie’ (Castells 1996) – waren cruciaal, maar ook de stagnatie in de Sovjet-Unie die uitmondde in de val van het communisme, én het vastlopen van ontwikkelingsstrategieën die de nadruk legden op staatsplanning en import-ervangende industrialisatie. De koerswijzigingen in liberale richting die vele ontwikkelingslanden, van Brazilië tot India, vanaf eind jaren zeventig doorvoerden (privatisering, export-oriëntatie, vermindering van importtarieven, openstelling voor buitenlands kapitaal), waren niet alleen een dictaat van ‘Washington’, en niet alleen een manier waarop politieke en economische elitesgroepen in deze landen hun belangen bevorderden ten koste van de meerderheid, maar ook een serieuze poging om de nationale economie van deze landen te stimuleren na de teleurstellende ervaringen met de eerdere, meer staatsgerichte strategie. En soms niet zonder succes, al varieerden de resultaten van de nieuwe strategie sterk.

Armoede en welvaartsgroei

Zowel Visser als Went hebben het overigens nauwelijks over de grote verschillen in economische groei tussen ontwikkelingslanden en de mogelijke achtergronden daarvan. Wel wijzen ze er beiden op dat ik in mijn artikel alleen aandacht heb geschonken aan trends in de relatieve inkomensverhoudingen en niet ben ingegaan op welvaartsvermeerdering of -vermindering als zodanig. Dat is inderdaad een beperking. Opnieuw valt op dat beide auteurs met diametraal tegengestelde interpretaties komen. Visser legt er de nadruk op dat de armoede in de wereld sinds 1970 aanzienlijk is afgenomen, Went brengt naar voren dat de economische groei per hoofd van de wereldbevolking sinds eind jaren zeventig sterk is verminderd. Beide beweringen hoeven feitelijk niet met elkaar in strijd te zijn – ook bij langzame groei kan de armoede verminderen – maar de tegengestelde teneur is duidelijk.

Om zijn optimistische visie kracht bij te zetten, verwijst Visser naar een onderzoek waaruit zou blijken dat het percentage mensen dat van 1 dollar per dag (in prijzen van 1985) moet rondkomen in 1998 nog maar eenderde bedroeg van dat in 1970, terwijl het percentage mensen onder de grens van 2 dollar per dag ‘zelfs’ (?) met bijna drievijfde daalde. Dat klinkt nauwkeuriger

dan het is. De armoedegrenzen van 1 en 2 dollar per dag worden in veel officiële publicaties over ontwikkelingslanden aangehouden, maar onduidelijk is waar die bedragen voor staan, en ook de auteur van het door Visser aangehaalde paper, Sala-i-Martin (2002), biedt op dit punt geen enkele verheldering. Hij werkt met koopkrachtpariteiten, maar van welke prijzen in welk land wordt uitgegaan, vermeldt hij niet. Ook blijkt deze auteur enkele nogal onrealistische veronderstellingen te hanteren, zoals de aanname dat in landen waarvoor geen gegevens over de inkomensverdeling beschikbaar zijn alle inwoners een even hoog inkomen hebben (Sala-i-Martin 2002: 15). Wie een beeld wil geven van de ontwikkeling van de armoede in de wereld, zal toch met meer en duidelijker gegevens moeten komen. Het is overigens wel aannemelijk dat absolute armoede op wereldschaal de afgelopen dertig jaar is verminderd, gelet op trendgegevens over nationale productie per hoofd, voedselconsumptie en gemiddelde levensverwachting. Maar ook op deze punten springen de zeer uiteenlopende ontwikkelingen in verschillende delen van de wereld in het oog (Wilterdink 2000: 178-179).

Ter ondersteuning van zijn somberder visie citeert Robert Went verschillende deskundigen die cijfers opvoeren waaruit blijkt dat de groei van de wereldproductie per hoofd na 1980 ernstig vertraagd is ten opzichte van die in de twee voorafgaande decennia. Die eerdere periode overlapt voor een groot deel met wat Went zelf de 'golden years of capitalism' noemt, de periode 1945-1974, waarin de mondiale productiegroei uitzonderlijke snelheden bereikte. In dat licht is de vertraging van de groei die daarna optrad te zien als een terugkeer naar historisch meer normale verhoudingen. De jaarlijkse groei van 1,4% per hoofd van de wereldbevolking die Milanovic voor de periode 1978-1998 berekende is precies even groot als de gemiddelde jaarlijkse groei van het BBP per hoofd volgens Maddison (1982: 67) in de zestien economisch meest geavanceerde landen in de meest expansieve fase van het kapitalisme voor de Tweede Wereldoorlog, de jaren 1870-1913. Kortom, in een iets ruimer historisch perspectief is de vermeerdering van de materiële welvaart in de wereld in de laatste twee decennia van de twintigste eeuw nog aanzienlijk te noemen. Het is bovendien onwaarschijnlijk – ook Went zal dit vermoedelijk niet willen beweren – dat de 'gouden jaren van het kapitalisme' zich tot op heden zouden hebben voortgezet als de vaste wisselkoersen, de hoge invoertarieven en de controles op het internationale kapitaalverkeer zouden zijn gehandhaafd.

Daarbij is nog afgezien van de vraag of voorzetting van dat ongekend hoge groeitempo van het derde kwart van de twintigste eeuw wel wenselijk zou zijn geweest. Mijn aandacht voor ongelijke verdeling in plaats van groei

werd mede ingegeven door de gedachte dat herverdeling in deze tijd misschien voorrang verdient boven groei, gezien de hypertrofie van rijkdom (Goudsblom 2001) bij delen van de wereldbevolking en de schadelijke milieueffecten van sterke productiegroei.

Nogmaals trends in de ongelijkheid

In mijn stuk ging het over trends in de internationale inkomensongelijkheid sinds 1950. Went citeert met instemming de voormalige secretaris-generaal van de UNCTAD, Rubens Ricupero: 'Sinds begin jaren tachtig wordt de wereldeconomie gekarakteriseerd door toenemende ongelijkheid en langzame groei.' Alsof de wereldeconomie niet al eeuwen lang gekarakteriseerd wordt door toenemende ongelijkheid. Juist de laatste decennia is de ongelijkheidstoename op mondiaal niveau minder sterk en duidelijk geworden (vgl. Wilterdink 2000; Bourguignon & Morisson 2002). De mondialisering sinds de jaren zeventig kan dan ook moeilijk als de oorzaak van die toename worden aangewezen.

Maar Went zet vraagtekens bij metingen van de mondiale of internationale ongelijkheid waaruit zou blijken dat de toename daarvan na 1980 niet of weinig significant was. Om te beginnen wijst hij op de onbetrouwbaarheid van door de Wereldbank gepresenteerde cijfers. Daar heeft hij zonder twijfel gelijk in, maar hetzelfde geldt voor alle andere schattingen van nationaal inkomen en inkomensverdelingen; een alternatief biedt hij dan ook niet, en hijzelf en door hem met instemming geciteerde onderzoekers baseren zich op dezelfde cijfers. Verder hangt de gemeten trend, aldus Went, af van de gehanteerde maten voor ongelijkheid. Ook dat is waar – ik gaf dat in mijn stuk ook aan – alleen levert niet iedere maatstaf even valide uitkomsten op. Zo is het weinig zinnig om in de berekening ieder land, ongeacht de bevolkingsgrootte, even zwaar mee te tellen, zodat bijvoorbeeld een inwoner van Gabon (1,2 miljoen inwoners) duizend maal zoveel gewicht heeft als een bewoner van China (1,2 miljard inwoners). Ook is het misleidend om voor het bepalen van reële verschillen in materieel levenspeil tussen landen uit te gaan van de wisselkoersen in plaats van koopkrachtpariteiten, gezien de zeer uiteenlopende prijsniveaus van landen. Van de acht door Robert Wade ondernomen metingen van trends in de ongelijkheid die Went opvoert zijn er eigenlijk maar twee valide, en daarvan is één te verkiezen omdat alleen hierin de hele *range* van inkomens verwerkt is; en juist die ene meting 'toont geen significante verandering in de mondiale inkomensdistributie' in afge

lopen twintig jaar. Volgens Went komt dat ‘omdat bij deze berekeningswijze te veel gewicht wordt toegekend aan het snelgroeïende China’. Hoezo ‘te veel’? Tellen Chinezen minder omdat ze met zoveel zijn?

Remedies

Kortom, noch Vissers optimisme over de voordelen van globalisering noch Wents categorische anti-houding kan ik volledig delen. De ontwikkelingen in verschillende regio's en landen daarbinnen lopen zozeer uiteen en correleren zo weinig met indicatoren van de mate van openheid van nationale economieën (zoals de import van buitenlands bedrijfskapitaal: vergelijk Herkenrath & Bornschier 2002) dat iedere generaliserende uitspraak over de zegenrijke dan wel verderfelijke effecten van mondialisering op arme landen onverantwoord is. Voorlopig houd ik het dan ook bij de conclusie dat die effecten in hoge mate afhangen van per regio en land variërende condities, waaronder de mate waarin de staat regulerings- en controlefuncties uitoefent.

Die conclusie noopt natuurlijk tot veel verdere specificatie. Zij leidt tot de aanbeveling dat voor ontwikkelingsmogelijkheden op nationaal niveau de handhaving van een rechtsorde en van een gewelds- en belastingsmonopolie essentieel is en dat deze conditie eerst vervuld moet zijn willen hervormingen in de richting van een ‘vrije’ markt enig positief effect hebben. Veel meer valt er in algemene zin misschien niet te zeggen, gezien de zeer grote verscheidenheid van ontwikkelingen in verschillende delen van de wereld. In dat licht moeten voorstellen voor één overal geldige ontwikkelingsstrategie met wantrouwen worden bezien, of deze nu gebaseerd zijn op het grenzeloze geloof in de heilzame werking de markt of op de al even eenvoudige gedachte dat het wereldkapitalisme de bron van alle ellende is.

Literatuur

- Bourguignon, F. & C. Morrisson (2002) ‘Inequality among world citizens: 1820-1992’, *American Economic Review*, September: 727-744.
- Castells, Manuel (1996) *The Rise of the Network Society*, Malden/Oxford: Blackwell.
- Clark, Robert P. (1997) *The Global Imperative*, Boulder, Co.: Westview Press.

- Goudsblom, J. (2001) 'In de greep van de groei: economische groei als een sociaal proces', in dez., *Stof waar honger uit ontstond*, Amsterdam: Meulenhoff.
- Hanagan, Michael (2000) 'States and capital: globalizations past and present', in D. Kalb e.a.(eds.), *The Ends of Globalization. Bringing Society Back In*, pp. 67-86, Lanham etc.: Rowman & Littlefield.
- Herkenrath, Mark & Volker Bornschie (2002) 'Transnational Corporations in World Development – Still the Same Harmful Effects in an Increasingly Globalized World Economy?', Paper prepared for the XVth ISA World Congress of Sociology, Brisbane, July 7-13.
- Maddison, Angus (1982) *Ontwikkelingsfasen van het kapitalisme*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Mennell, Stephen (1990) 'The globalisation of human society as a very long-term social process: Elias's theory', *Theory, Culture and Society*, 7 (3): 359-371.
- Sala-i-Martin, Xavier (2002) 'The Disturbing "Rise" of Global Income Inequality', NBER Working Paper 8904.
- Wilterdink, Nico (2000) 'De ontwikkeling van sociaal-economische ongelijkheid in de wereld', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 27, (1/2): 164-198.
- Wilterdink, Nico (2002) 'Mondialisering en de mondiale welvaartskloof', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 29 (2): 194-214.